

mak üzere iki tür şehvetten bahseder. İlki beden sağlığının korunması için gerekli olan nimetlere, ikincisi yokluğunun böyle bir tehlike doğurmayacağı şeylere yönelik arzudur (*el-Müfredât*, “shv” md.). Şehvetin iyi ve kötü türleri vardır. Beden sağlığına yararlı olduğu düşünülen şeyleri elde etmeye yarayan iyi şehvet Allah tarafından verilmiştir; nefsin sırf bedeni lezzetler elde etmek için boyun eğdiği kötü şehvet ise insanın kendi eyleminin eseridir. Akılla şehvet arasında işleyen düşünce faaliyeti üstündeki akla yönelirse yüksek bir düşünce olur ve iyilikler üretir; altındaki şehvete yönelirse değersiz bir düşünce olur ve kötülükler üretir. Düşünceyi ıslah edip hak-bâtıl, doğru-yanlış, iyi-kötü ayırımı yapacak olgunluğa ulaştırmanın yolu eğitimidir (*ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â*, s. 108-109, 111). İnsandaki temel güçler arasında ilk ortaya çıkan ve etkisi en ağır olan şehvettir, dolayısıyla eğitilmesi en zor olan da bu duygudur. Şehveti öldüren veya bu mümkün olmazsa onu kontrol altında tutanlar gerçek hürriyetlerini kazanmış olur. Şehvet duygusu eğitildiğinde mutluluğa götüren yararlı bir imkân halini alabilir. Ayrıca şehvetin cennetteki maddi lezzetleri arzulatma gibi bir etkisi vardır (*a.g.e.*, s. 117-119).

Râgıb el-İsfahânî'nin görüşlerini yer yer aynı ifadelerle tekrarlayan Gazzâlî (meselâ bk. *İhyâ*, III, 7, 9, 56-57; *Mizânü'l-âmel*, s. 30-31, 47, 54), *İhyâ* adlı eserinin yirmi ikinci bölümünü nefsin terbiye edilmesi ve ahlâkın güzelleştirilmesine, yirmi üçüncü bölümünü mide şehvetiyle cinsel şehvetin dizginlenmesine ayırmış (III, 48-107), İbn Sînâ psikolojiyle tasavvuf geleneğinden yararlanarak İslâm ahlâkının diğer birçok meselesi gibi şehvet konusunu da gerek sistem gerekse muhteva bakımından büyük bir vukuf ile incelemiştir. Gazzâlî'ye göre insanın temel amacı mutluluğu kazanmaktır. İster dünyada ister âhirette olsun mutluluğu elde etmek için belli bir yetkinliğe ulaşmak gerekir. İnsana özgü olan ve insanı diğer canlılardan ayıran yetenek akıldır. Şu halde insanî yetkinliğe akla göre davranmakla ulaşılır. Bu ise ancak diğer canlılarla ortak yanı oluşturan, dolayısıyla insanî yetkinliğe engel teşkil eden iki temel duyguyu, şehvet ve gazabı aklın emrine verip dizginlemekle mümkündür. Bu çerçevede şehvet duygusu aklın kontrolüne girmediğinde iffet erdemi kazanılır. İffet şehvetin itidal noktasında tutulmasıdır. İtidalin ölçüsü akıl ve dindir. Gazzâlî de aşırı şehvet düşkünlüğü gibi şehvet duygusunu öldürmenin de yararı-

lıştaki hikmete aykırı olduğunu belirtir. Çünkü insanın hem bedeni varlığını hem türünü koruması bu duyguya bağlıdır (*İhyâ*, III, 53-54, 57; *Mizânü'l-âmel*, s. 67-69). İnsan için ahlâkî tehlikelerin en büyüğü mide şehvetidir; zira mide bütün şehvî arzuların, ahlâkî hastalık ve âfetlerin kaynağıdır, hatta cinsel şehveti de mide şehveti besler (*İhyâ*, III, 80). Bu sebeple Gazzâlî eserinde açlığın fazilet ve faydalarına, mide şehvetini yenmenin yollarına geniş yer vermiş; bu arada, aç kalmanın hükmünü incelediği bölümde diğer birçok ahlâkî erdem gibi yeme içme konusunda da en doğru yolun ifrat ve tefritin ortasını gözetmek olduğunu ifade etmiş; ayrıca halk arasında yemek yemeyip zâhidlik taslamak gizlice yemeyi büyük âfet ve gizli şirk olarak değerlendirmiştir (*a.g.e.*, III, 80-99). Cinsel şehvete gelince Gazzâlî'ye göre bu duygu başlıca iki yararı sebebiyle insan tabiatına verilmiştir. İlki, şehvete konu olan şeyleri tatmanın insanlarda cennetteki lezzetlere dair bir tecrübe ve iştiağ doğurması, ikincisi insan soyunun devamını sağlamasıdır. Ancak şehvet kontrol edilip itidal noktasında tutulmazsa insanı dinini ve dünyasını yıkacak tehlikelere sürükler. Bundan dolayı mide şehveti gibi cinsel şehveti de ifrat ve tefritten koruyarak aklın ve dinin belirlediği itidal derecesinde tutmak gerekir. Bu bağlamda Gazzâlî aşkı boş kalan kalbin hastalığı diye niteler. Ayrıca göz zinası, el zinası gibi zina çeşitlerinden söz eden hadisler diğer âyet ve hadisleri hatırlatarak (en-Nûr 24/30-31; *Müşned*, II, 276, 317, 369; Buhârî, “İstîzân”, 12; “Kader”, 9; Müslim, “Kader”, 20, 21) cinsel şehvet duygusunun etkisiyle ortaya çıkan davranışların haram olduğunu söyler (*İhyâ*, III, 99-103, 106). Sonuç olarak gerçek hürriyet cinsel arzuları yenmekle elde edilir. Nice hükümdarlar var ki şehvî arzuları karşısında köle olmuştur. Şehveti kontrol altında tutmanın yolu riyâzet ve mücâhededir. Bu sebeple Gazzâlî, amel kavramının asıl anlamının “nefsin şehvî duygularının terbiye etmek, öfkeyi dizginlemek ve bu iki sıfatı akla boyun eğecek şekilde kontrolde tutmak” olduğunu, faziletlere bu yolla ulaşılabilceğini belirtmektedir (*Mizânü'l-âmel*, s. 19, 36-37).

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, II, 276, 317, 369, 427, 474; IV, 124, 126; V, 154, 161, 168-169, 178, 323; Buhârî, “E'time”, 21; Müslim, “Eş'ibe”, 188; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, III, 198; IV, 31-32; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398, s. 37, 38, 40, 47; İhvân-ı Safâ, *er-Resâ'il*, Beyrut 1377/1957, III, 312-315, 364-368; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dâniş-pejûh), Tahran 1364 hş., s. 342-343, 627; Mâ-

verdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1978, s. 310-311, 335-336; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â* (nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 89, 100, 108-109, 111, 117-119; Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut), III, 7, 9, 11, 48-107; a.mlf., *Mizânü'l-âmel*, Beyrut 1407/1986, s. 19, 30-31, 36-37, 47, 54, 67-69; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 100; Şevkânî, *Fet-hu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, I, 359, 511; IV, 382.

MUSTAFA ÇAĞRICI

ŞEHZADE

(شہزادہ)

Hükümdar çocukları için kullanılan bir terim.

Farsça *şâh* ile (*şeh*) (hükümdar) *zâde* (oğul) kelimelerinden meydana gelen *şeh-zâde* hükümdar (padişah, halife, sultan vb.) oğlunu ya da bunların ailesinden gelen erkek çocukları ifade eder. Daha çok Osmanlılar'da yaygın olan şehzade tabirine başka adlarla da olsa bütün İslâm ve Türk devletlerinde rastlanmaktadır. Devlet yönetimine ait eserlerde ve özellikle siyâsetnâmelerde hükümdar çocukları ve onların yetiştirilmeleriyle ilgili bir bölüm mutlaka yer alır. Şehzadelerin doğumu, öğrenime başlaması, evlenmesi, bürokraside görev alması, veliâht olması belli mertebelere göreydi. Bilhassa sünnetleri ve düğünleri günlerce süren merasim ve eğlencelere, hil'at ve hediye takdimine vesile olurdu. Emevîler döneminden itibaren halife çocuklarına verilen ihsan ve atıyyelerin belli bir maaş düzenine kavuşması Abbâsî halifelerinden Mu'tazîd-Billâh dönemine (892-902) rastlar (Zehrânî, s. 174). Şehzadelerin iyi yetişmesi amacıyla doğumlarından itibaren gerekli tedbirler alınır, eğitilip yetiştirilmeleri için devrin önde gelen âlimleri görevlendirilir ve bunlara “müeddip” adı verildi. Muâviye b. Ebû Süfyân'dan itibaren Emevî halifeleri çocuklarını fasih Arapça öğrenmeleri için Suriye çöllerindeki Arap kabilelerine gönderiyorlardı. Abdülmelik b. Mervân oğlu Velîd'i çok sevdiğinden onu yanından ayırmamış, fakat konuşmalarında hata yapmaya başlayınca bâdiyeye göndermediğine pişman olmuş, Velîd en iyi Arapça hocalarından ders almasına rağmen bu eksikliğini giderememiştir (İbn Abdürrabbih, II, 309; V, 171). Şehzadeler genellikle halifeler tarafından belirlenen eğitim ve öğretim programları çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim, hadis, tarih, ahlâk ve Arap dili ve edebiyatı dersleri de alıyorlardı (İbn Kuteybe, II, 182-183; İbn Haldûn, s. 539). Halife ve sultanlar müeddiplere maaşlarının yanında ayrı-

ca ihsanlarda bulunur ve disiplinden tâviz vermemelerini özellikle tembih ederlerdi. Fâtımîler, şehzadelere yönelik eğitimi daha da ileriye götürerek onlarla birlikte bürokraside görev alacak diğer kişiler için özel bir program geliştirmişlerdi (Makrîzî, I, 443). Şehzadelerin özel eğitime tâbi tutulması Endülüs Emevîleri, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, İlhanlılar, Beylikler, Memlükler ve Timurular devrinde de sürdürülmüştür. Türk devletlerinde şehzadeler küçük yaşlardan itibaren silâh kullanımı, savaş taktikleri, ordu sevki gibi hususlarda eğitilirlerdi. Selçuklular'da ve daha sonra kurulan Türk devletlerinde şehzadelerin eğitim ve öğretiminde aynı zamanda onların nâibi sayılan atabegler önemli rol oynamıştır. İbn Bîbî'nin, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğullarının bilgili ve faziletli olmalarının yanında hat gibi güzel sanatlarla uğraşmalarının bulunduğu dair kayıtlar (*el-Evâmîrü'l-Alâiy-ye*, I, 41) şehzadelerin eğitimine her zaman önem verildiğini göstermektedir. Anadolu'da Farsça'nın etkisiyle XIII. yüzyıldan itibaren şehzadelerin eğitimiyle ilgilenen ve yetiştirmelerinden sorumlu olan kişilere "lala" adı veriliyordu. Atabeglik kurumunun bir benzeri olan bu kurum Memlük, Akkoyunlu ve Karakoyunlular'da da görülmektedir.

Hükümdar çocukları, tecrübe kazanmaları için idarî ve askerî görevlerle çeşitli vilâyetlere gönderilirlerdi. Emevîler ve Abbâsîler zamanında şehzadeler valilik, kumandanlık, hac emirliği gibi görevler üstlenmiş, veliaht seçimlerinde ve tahta çıkışlarında bu görevlerdeki başarıları önemli rol oynamıştır. Şehzadeliğinde Horasan valiliği yapan Me'mûn'un buradaki başarılı icraatları kardeşi Emîn'e karşı mücadelesi ve hilâfeti ele geçirmesinde etkili olmuştur (Taberî, VIII, 275, 320). Mu'tazid-Billâh'ın oğlu Müktefi-Billâh idarî hayatına Rey valiliğiyle başlamış, beş yıl süren bu görevi esnasında Dülefil'î ortadan kaldırarak bölgede yeniden Abbâsî hâkimiyetini tesis etmiş, bundan dolayı 286'da (899) el-Cezîre valiliğiyle ödüllendirilmişti (*a.g.e.*, X, 36-37, 70-71).

Sâsânî geleneklerini yeniden canlandırmak isteyen ve çocuklarına Fennâ Hüsrev, Hüsrev Firûz gibi adlar veren Büveyhîler zamanında hânedan mensuplarıyla hükümdar çocuklarına iktâlar verilir, bazı yerlerin idaresi de onlara bırakılırdı. Siyasî ihtilâflar yüzünden şehzadeler arasında yoğun mücadeleler yaşanıyordu (İbnü'l-Esîr, IX, 415-416). Karahanlılar'da şehzadelere "tegin" (tigin), "tegit" ve özellikle

hakanın küçük çocuklarına "öge tegit" adı verilirdi. Tegin hem hânedana mensup şehzadeler hem de kölelikten yetişme emîrler için kullanılırdı. Teginler ikili teşkilât esasına göre idare edilen devletin vilâyetlerinde görev alıyorlardı. Gazneliler'de sultanların erkek çocuklarına "hudâvendâde, melikzâde" adı verilir, hânedanın bütün erkek çocukları için emîr unvanı kullanılırdı (Nuhoğlu, s. 128). Şehzadelere belli bir yaşa gelince birer vilâyet tevcih edilerek devlet işlerinde yetiştirmeleri sağlanırdı. Emirlik pâyesini kazanan her şehzadenin yanında idarî bir teşkilât vardı ve sultan Abbâsî halifesinden bunlar için unvan talep ederdi. Bir vilâyetin emirliğine tayin edilen şehzade maiyeti ve kendi ordusuyla sultanın önünde geçit resmi yaptıktan sonra yola çıkardı. Görev yaptıkları eyaletlerde hutbede halife ve sultandan sonra adları zikredilir, merkezdeki sultan gibi davranarak kendilerine ait tevkii kullanır ve komşu devletlerle yazışmalar yapabilirlerdi. Bazan şehzade görevlendirildiği vilâyete gitmez, buranın menşuru şehzade adına verilir, işleri onun namına yürütecek vezir makamında bir kethüdâ gönderilirdi. Vilâyetlerde görev yapan şehzadeler yılda bir defa Gazne'ye çağrılarak bir müddet sultanın hizmetinde bulunurdu. Sultan sefere çıktığında şehzadelerden birini Gazne'de vekil bırakırdı. Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdarın erkek çocuklarına şehzade yanında "padişahzade" adı verilir, ergenlik çağına gelince çeşitli eyaletlere vali olarak tayin edilirdi. Ordudaki en yüksek rütbe olan han unvanı taşıyan şehzadeler bazan sultanlık kuvvetlerinin başında sefer düzenlemekle görevlendirilirlerdi. Şehzadeler saray protokolünde hükümdarın arkasında yer alırlardı.

Devleti hânedanın ortak malı sayan Türk hâkimiyet anlayışına göre melik unvanı alan Selçuklu şehzadelerine bir bölge veya şehir iktâ edilirdi, kendi ordusu ve gûlâmları olan melikler temlik edilen arazilerden geçimlerini sağlardı. Şehzadeliği esnasında adına para bastıran, çeşitli seferlere katılarak üstün başarı sağlayan Sultan Alparslan ve Melikşah gibi sultanlar meliklikleri döneminde iktidarın en güçlü adayı olmayı başarıyor ve emirlerle halkın desteğini alarak sultan oluyorlardı. Selçuklu sultanları günde beş defa nevbet çaldırırken şehzadeler üç defa nevbet çaldırırdı. Hârizmşahlar'da da şehzadelere çeşitli bölgeler iktâ edilirdi. Böylece belirli miktardaki askerî kuvvetin kumandanı sıfatıyla bulundukları bölgenin savunması üstlendikleri gibi burada idarî sistemin

başlı olarak görev yaparlardı. Hârizmşah hükümdarları özellikle Cend gibi önemli bölgelerde şehzadeleri görevlendiriyorlardı (İbnü'l-Esîr, XI, 303). Şehzadeler, Cend'i aynı zamanda üs olarak kullanıp daha kuzeyle ulaşma politikasına uygun askerî faaliyetler yürütüyorlardı. Devletin sınırlarının genişlemesiyle şehzadenin hâkimiyet sahası da genişliyor ve bazan merkezî hükümete karşı potansiyel muhalefetin oluşmasına zemin hazırlıyordu (Gürbüz, s. 135-136). Şehzadeler bölgenin ordu kumandanlığını üstlendikleri için "emîr-i sipeh-sâlâr" unvanı taşıyorlardı. Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da şehzadeler atabeg veya "lala" adı verilen tecrübeli devlet adamlarının gözetimi altında bir eyalet yahut vilâyette görevlendirilir ve kendilerine iktâ verilirdi (İbn Bîbî, I, 57, 371-372). Onlar da görev yaptıkları yerdeki araziye iktâ mülk ve vakıf olarak istediklerine verebilirlerdi. Yılda bir defa sultanın yanına gelerek faaliyetleri hakkında bilgi verir ve bölgeleriyle ilgili taleplerde bulunurlardı (*a.g.e.*, I, 41). Anadolu beyliklerinde de şehzadeler illerde görevlendirilir, seferlerde ordunun kollarına kumanda ederlerdi.

İlhanlılar'da önemli kararların alındığı kurultayın dâimî üyesi ve aile mirası kabul edilen ülkede hak sahibi olan şehzadeler arasında başhatunun çocuğu diğerlerine göre daha üst mevkide kabul edilir ve Horasan valiliğine tayin edilirdi. Gâzân Han dönemine kadar Cengiz yasasının geçerli olduğu İlhanlılar'da şehzadelerin isyan ve muhalefet hareketleri içerisinde yer almadıkları sürece hayatlarına dokunulmazdı. İlhanlı hânedanının özel mülkleri ve malları demek olan "incü"ler hükümdar veya hânedan üyelerinin çocuklarına miras kalıyordu. Bu veraset hukukuna dayanarak şehzadelikleri sırasında Argun, Ahmed Teküder'e ve Gâzân Han Baydu'ya karşı babalarının Fars'taki incü arazileri üzerinde hak iddia etmişlerdi. İktidarında pek çok uygulamaya yeni düzenlemeler getiren Gâzân Han, şehzade ve hatunlara ait incülerin vefatlarından sonra erkek evlâtlarına intikal etmesini istemiştir.

İranlılar ile doğudaki Türk boylarında ve özellikle Timurular'da hükümdarın erkek çocuklarına, diğer hânedan mensuplarına, büyük arazi sahiplerine ve bazı itibarlı kimselere "mirza" unvanı verilirdi. Bu unvan hânedan üyeleri ve şehzadeler için kullanıldığında ismin sonuna, diğerleri için kullanıldığında başına eklenirdi. Bir hükümdar çocuğu dünyaya gelince annesin-

den alınarak sûtannenin veya saraydaki büyük hanımlardan birinin gözetimi altına verildi. Babası hükümdar olmayan hânedan mensubu çocuklar idareyi ellerinde tutan akrabalarının himayesinde yetşirdi. Timur ele geçirdiği yerleri oğulları ve torunlarının idaresine vermiş, saltanat konusunda aynı hakka sahip olan mirzalardan tahta geçmesi düşünülen mirzanın Horasan'ın idaresine getirilmesi uygulamasını yaygınlaştırmıştı. Bulundukları yerde yarı bağımsız hareket eden, komşu devletlerle diplomatik ilişkiler kurabilen mirzalara herhangi bir isyana teşebbüs etmedikçe ve başarılı olmadıkça müdahale edilmez, böyle bir durum söz konusu olduğunda onlarla birlikte yanlarındaki emîrler de cezalandırılırdı. Mirza unvanının verilmesi Bâbürlüler döneminde de sürmüştür. Bâbü, Kâbil'e yerleştikten sonra o güne kadar Timur sülâlesinden tahta geçenler için kullanılan mirza unvanı yerine kendisine padişah denilmesini emretmiştir (*Vekâyi'*, II, 279).

Akkoyunlular ve daha sonra Safevîler'-de de şehzadelere (mirza) sınır vilâyetlerinin idaresinin verilmesi ve bazı eyaletlerin tahsisi, ayrıca yanlarında tecrübeli kumandanların nâib ve mürebbi sıfatıyla ve lala unvanıyla görevlendirilmesi uygulaması devam etmiştir. I. Şah İsmâîl'in oğullarından Elkas Mirza, Şah I. Tahmasb'a karşı isyan hareketine girişip başarısız olunca Osmanlı Devleti'ne sığınarak Kanûnî Sultan Süleyman'ı İran'a karşı tekrar harekete geçmeye teşvik etmiştir. Kardeşleriyle birlikte Tebriz'de bir sanat ortamı içinde yetişen Elkas Mirza, İstanbul'a gelirken değerli kitaplarını ve maiyetinde kitabdârı ile nesta'lik hattatı ve tezhip ustası Eflâtûn-ı Şîrvânî'yi de getirmişti. Elkas Mirza'nın İstanbul'da kaldığı süre içerisinde kitap sanatı alanında ciddi gelişmeler sağlanmıştır (Tanındı, s. 237). Ondan sonra Osmanlı sarayına gelen ikinci Safevî şehzadesi Şah I. Abbas'ın kardeşinin oğlu olan ve kalabalık maiyetiyle barış rehinesi olarak 1590'da İstanbul'a gönderilen Haydar Mirza'dır. Haydar Mirza'nın sunduğu hediyeler arasında tezhipli ve resimli yirmi cilt kitap bulunmaktaydı. I. Abbas 1038'de (1629) vefat edince şehzadelerin bir kısmının gözlerine mil çekilmiş, bazıları taht iddiasında bulunma ihtimaline karşı öldürülmüştür. Bundan dolayı şehzadelerin eyaletlerde görevlendirilmesi uygulaması kaldırılmıştır. İran'daki son Türk sülâlesi olan Kaçarlar'ın sarayında başlarında lalabaşının olduğu şehzade mürebpleri görev yapar, şehzadeler

en önemli eyalet durumundaki Azerbaycan'da görevlendirilirdi. Yaşları küçük olan diğer şehzadeler bir vezirle birlikte vilâyetlere gönderilirdi. Karakoyunlular'da bazı vilâyetler şehzadeler tarafından yönetilirdi. Bunların da kendilerine ait askerleri vardı ve bunlara “nöker” adı verilirirdi. Kırım Hanlığı'nda iktidarın birinci adayı olan hânedan mensubu veya şehzadeye “kalgay”, ikinci adaya “nüreddin” unvanı verilirirdi. Nüreddinler de resmî muhaberratta bulunabilir ve kalgayın han olmasıyla onun makamına yükselebilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi, I, 355-356; 396; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), s. 212-213, 223, 225, 231, 263-266, 271, 275-276, 279, 345, 355-356; İbn Kuteybe, *‘Üyûnü'l-aḥbâr* (Tavîl), II, 182-183; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 275, 320; X, 36-37, 70-71; İbn Abdürabbih, *el-‘İḥdû'l-ferîd* (nşr. Abdülmecîd et-Tehrîñî – Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1407/1987, II, 309: V. 171; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerîm Özyay-dın), İstanbul 1987, IX, 15, 83, 415-416; X, 26, 43-44; XI, 303; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 41, 57, 159, 275, 371-372, 454; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 539; Makrîzî, *el-Hıṭaṭ*, I, 443; Bâbü'r, *Ve-kâfî* (Arat), I, 10-11; II, 176-177, 201, 279; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 61, 133, 182, 195-197; Ahmed Çelebi, *İslâmîde Eḡtîm-Öḡretîm Târîhî* (trc. Ali Yardım), İstanbul, ts. (Damla Yayınevi), s. 49-53, 224-228; Dayfullah Yahyâ ez-Zehrânî, *en-Nafakât ve idâretühâ fi'd-devletî'l-'Abbâsiyye*, Mekke 1406/1986, s. 172-180, 470; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 32-33, 40; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himaye-sinde Yükselişi: 1441-1569*, Ankara 1989, s. 74-77; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 108-109; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 128-132, 168-169; Zeren Tanındı, “Osmanlı Sarayında Safevi Şehzadeler ve Elçiler”, *Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu, Bildiriler* (haz. Zeynep Yasa Yaman), Ankara 2000, s. 236-241; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 127-129, 183-186; Abdülkerîm Özyayın, *Sultan Berkayruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 72; Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlr'da Devlet Teşkilâtı, Ekonomik ve Kültürel Hayat* (doktora tezi, 2005), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 135-136, 182-183; Hayrûnnisa Alan, “Timurlularda Hükûmdar ve Ailesi”, *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı, Bildiriler*, İstanbul 2006, s. 66-71; S. Haluk Kortal, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 90, 189-191; J. Burton-Page, “Mîrzâ”, *EJ²* (İng.), VII, 129.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Osmanlılar'da. Hânedanın erkek üyelerine Osmanlılar'da da şehzade denirdi. İlk dönemlerde ise paşa, emîr, çelebi, sultan, beylerbeyi gibi unvanlarla anıldıkları görü-

lür. Bunlardan paşa ve emir unvanlarını büyük şehzadelerin, çelebi unvanını küçük şehzadelerin kullandığı anlaşılmaktadır. Osmanlılar'da şehzadelik kurumu iki devreye ayrılır. İlkini şehzadelerin XVI. yüzyıl sonlarına kadar taşrada idarecilik yaptıkları devir, ikincisini, sancağa çıkma usulünün kaldırılmasıyla sarayda kapalı bir hayata mahkûm edildikleri dönem teşkil eder.

Osmanlı sisteminde geleceğin hükümdarı olma şansları eşit sayılan şehzadelerin doğumlarının sarayda büyük bir sevinçle karşılandığı bilinmektedir. Padişahın çocukları kimden doğarsa doğsun aralarında ayırım yapılmazdı. XVII. yüzyıla ait bilgilere göre şehzadelerin doğumu hal-ka ilân edilir, top atışları yapılır, şenliklerle kutlanırdı. Bu vesileyle sarayda devlet ricalinin ve yüksek memurların katıldığı tebrik töreni düzenlenirdi. Yeni doğan şehzadelerin hizmetine usta denilen yirmi kadar cârîye verilir, annesi de bakımına nezaret ederdi. Sütten kesilme döneminde maiyetlerine üç has odalı tayin edilir, en yaşlısı başlala olarak anılır, onun emri altındaki hadım ağaları lala unvanı taşırdı. XVII. yüzyılın başlarına kadar iki aşamadan oluşan şehzade eğitimlerinin birinci aşaması saray içindeki teorik eğitimi kapsardı. İkinci aşama sancağa çıkarılmalarıyla başlayan pratik eğitim dönemiydi. Şehzadelerin teorik eğitimi devrin en ileri gelen hocaları tarafından yürütülürdü. Bu dersler, genellikle şehzadeler on-on üç yaşlarına gelinceye kadar sürerdi. Sarayda şehzadelerin eğitimlerinin yapıldığı yere şehzade okulu adı verilirdi. Ayrıca sarayın üçüncü avlusunda iç oğlanlarla birlikte özellikle binicilik ve dövüş sanatı eğitimi alırlardı. Bunun yanı sıra şehzadelere teşrifat kuralları ve siyaset öğretilir, yöneticilik sıfatını kazanmalarına özen gösterilirdi. Arapça ve Farsça başta olmak üzere aldıkları derslerin felsefe, edebiyat, fen, matematik, astronomi, umumi tarih, İslâm tarihi ve edebiyatı, Yunan, Latin tarihi ve edebiyatı, milletler ve medeniyetler tarihi, devlet yönetimi olduğu yolundaki bilgiler çağdaş kaynaklarca teyit edilmektedir. Şehzadeler saray içi teorik eğitimlerini tamamladıktan sonra sünnet olurlardı ve bu vesileyle büyük törenler, eğlenceler yapılırdı. Sünnet merasiminin ardından pratik eğitimlerini görevlendirildikleri sancaklarda sancak beyi olarak tamamlarlardı. Osmanlılar'da ilk dönemlerde yeni ele geçirilen topraklar, eski Türk devletlerindeki uygulamaya benzer şekilde sancak haline getirildikten sonra hânedan üyelerinin sancak beyi tayin edil-